

MET KOK

Piet de Rooy en Henk te Velde

met Kok

over veranderend Nederland

WERELDBIBLIOTHEEK · AMSTERDAM

Eerste druk 2005
Tweede druk 2018

© 2005 Piet de Rooy en Henk te Velde, met dank aan IdtV-DITS

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Bureau Beck

Foto omslag collectie Wim Kok

NUR 688

ISBN 978 90 284 2801 0

www.wereldbibliotheek.nl

Inhoud

Woord vooraf 7

In gesprek met Wim Kok 13

Moeizaam fietsen met de wind mee 99

Henk te Velde

Grote veranderingen in een klein land 151

Piet de Rooy

Noten 227

Woord vooraf

Nederlandse politici schrijven zelden hun memoires. Een enkeling bewaart zijn papieren systematisch en deponereert ze na verloop van tijd in een openbaar archief, maar nogal eens komt het zelfs daar niet van. Wim Kok (1938-2018) vormt op dit patroon geen uitzondering. Zijn leven in vakbeweging en politiek gaat schuil achter bergen officieel papier, zijn persoonlijk leven hield hij graag voor zichzelf. Hij heeft geen dagboek bijgehouden, geen dossiers bewaard en geen herinneringen geschreven. Dat is te respecteren, maar tegelijkertijd te betreuren. Nederland is immers in de tijd waarin de carrière van Kok viel, fundamenteel veranderd. De corporatieve en industriële samenleving is veranderd in een geïndividualiseerde diensteneconomie. De arbeidsverhoudingen hebben zich gevoegd naar nieuwe patronen, vaste dienstverbanden – inclusief het horloge bij ‘veertigjarige trouwe dienst’ – zijn teruggelopen; het aandeel van vrouwen op de arbeidsmarkt, met name in deeltijd, is aanzienlijk gestegen. Het verzuilde bestel is verdwenen en Nederland moest zich intensief bezighouden met de omringende wereld toen in 1989 de Muur viel, de Koude Oorlog ten einde kwam en de Duitse eenwording de verhoudingen binnen Europa drastisch wijzigde. Bij dit alles is Wim Kok nauw betrokken geweest, als toeschouwer, als medespeler en menigmaal ook als spelverdeler. Over deze gevarieerde loopbaan heeft Ireen van Ditshuyzen in 2004 een documentaire gemaakt, *met Kok*, een titel die verwees naar de manier waarop hij de telefoon opnam. Dit boek was daarvan een ondersteuning en aanvulling. De kern be-

Kantoor van Wim Kok – interviews
(Collectie Ireen van Ditschuyzen)

stond uit gesprekken die we met Kok hebben gehad, aangevuld met twee verklarende bijdragen. Het geheel maakt duidelijk hoezeer een sterk verantwoordelijkheidsgevoel en de behoefte om structuur aan te brengen in een sterk veranderende wereld de loopbaan van Kok hebben getekend. Het leek passend om na zijn overlijden een heruitgave te bezorgen.

Een eerste gesprek met Wim Kok over het verzoek om zijn herinneringen aan zijn loopbaan op te halen, vond plaats in een avondse villa aan het Plein in Den Haag. Niet lang tevoren was hij afgetreden als minister-president en om de correspondentie af te wikkelen beschikte hij daar over een werkruimte. Deze stond vol met bijeengeraapt kantoormeubilair, op een tafel stond een grote aktetas, waarin onder andere een trommeltje met boterhammetjes bleek te zitten. Kok liep, om het voorzichtig uit te drukken, niet

Kantoor van Wim Kok – interviews

(Collectie Ireen van Ditshuyzen)

erg warm voor het ophalen van zijn herinneringen. Hij probeerde er zelfs onderuit te komen door zich te beroepen op het ontbreken van een archief of dagboek en het beschikken over een slecht geheugen. Ijdelheid was hem vreemd, behoedzaamheid was meer zijn stijl. Hij liet zich echter tenslotte overhalen, waarschijnlijk vooral om ons een plezier te doen.

De gesprekken vonden vervolgens van augustus 2003 tot juni 2004 plaats in de kantoorruimte die Kok in Amsterdam-Zuid had betrokken. Min of meer chronologisch kwam het lange publieke leven van Kok aan de orde. Gewend als hij was aan lange vergaderingen, slaagde hij er schijnbaar moeiteloos in het gesprek urenlang gaande te houden, zonder veel van houding te veranderen. Kok bepaalde richting en inhoud, gewend als hij was aan het leiden van gesprekken. De schets van zijn leven zou er anders uit hebben gezien als hij de keuze van de gespreksonder-

werpen alleen zou hebben gemaakt, maar hij heeft de gesprekken sterk bepaald. De weergave daarvan heeft hij ook geautoriseerd.

Deze herinneringen van Kok werden aangevuld met twee bijdragen van onze hand. De eerste probeert, mede op basis van de gesprekken, de manier waarop Kok zich als politicus manifesteerde en ontwikkelde te karakteriseren. De gedachte daarachter is dat het optreden van leidende politici en de ontwikkeling van het politieke en maatschappelijk leven elkaar beïnvloeden. De lange loopbaan van Wim Kok in publieke functies is bij uitstek geschikt om die wisselwerking te volgen.

De tweede bijdrage heeft als uitgangspunt de coalitie van 1994. In het toen gevormde kabinet gingen niet alleen de gedoodverfde tegenstanders – PvdA en vvd, met D66 als bindmiddel – samen, het was ook het eerste kabinet sinds 1918 waarin geen vertegenwoordiging van een christelijke partij was opgenomen. Wim Kok heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de modernisering van Nederland, maar de waardering die hij daarmee had verworven, leek te vervliegen toen betrekkelijk plotseling het besef doorbrak dat het land met nieuwe problemen geconfronteerd werd, zo niet in een nieuw tijdsgewricht was beland.

Vanaf het begin was het niet de bedoeling van de gesprekken om allerlei kwesties in detail door te nemen, evenmin om Kok saillante onthullingen te ontlokken of een blik te werpen op ‘de mens achter de politicus’. Daartoe was hij trouwens ook niet bereid. Waar het om ging was het verwerven van een beter begrip van de drijfveren achter de politicus en bestuurder. Vandaar de keuze voor een aantal sleutelmomenten, zoals de totstandkoming van het Akkoord van Wassenaar, de aanvaarding van het voorzitterschap van de fractie van de PvdA, de wao-crisis in

de zomer van 1991 en de dramatische laatste maanden als minister-president. Toen de gesprekken werden gevoerd, lag de moord op Pim Fortuyn nog maar kort achter ons. Op de televisie had hij 6 mei 2002 verklaard: 'Woorden schieten totaal tekort. Ik ben echt kapot. Ik ben echt kapot over wat hier vandaag, in dit land, is gebeurd.' Deze gebeurtenis drukte tijdens onze gesprekken nog zwaar op Kok. In de daaropvolgende jaren werd die echter overschaduwd door de ramp in Srebrenica: 'Dit boek, met dat inktzwarte laatste hoofdstuk, gaat nooit dicht'. In de special van *Andere Tijden* van 6 september 2015 waarin hij dat zei, was aan zijn gezicht te zien hoe hij hieronder gebukt ging en slechts met moeite zijn ontroering onder bedwang hield. Het contrast met zijn streven om mensen te verbinden, tegenstellingen te overbruggen en emoties onder controle brengen, kon ook niet groter zijn. We kunnen slechts constateren dat de tegenstellingen na de eeuwwisseling, zowel in Nederland als in de wereld, alleen maar groter zijn geworden. Alleen dat al rechtvaardigt het vasthouden van de herinnering aan Wim Kok.

Piet de Rooy
Henk te Velde

In gesprek met Wim Kok

Het hele leven lijkt wel te bestaan uit een aaneenschakeling van toevalligheden: een handvol herinneringen aan vakbeweging en politiek

Wim Kok werd op 29 september 1938 geboren in Bergambacht. Zijn vader was timmerman. Na de lagere school te Bergambacht volgde hij de mulo in Schoonhoven, de hbs in Gouda en het Nederlands Opleidingsinstituut voor het Buitenland 'Nijenrode' in Breukelen. Na dienstplichtig militair te zijn geweest, werkte hij negen maanden als commercieel medewerker van een handelskantoor in Amsterdam. In 1961 werd hij assistent internationaal medewerker van de Bouwbond van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV). Zo begon zijn langdurige verbintenis met de vakbeweging.

Mijn ouders waren getekend door de crisisjaren. Mijn vader werkte voor de oorlog in de bouw en in november werd hij ieder jaar de laan uitgestuurd, mocht hij zijn hand ophouden voor een schamele uitkering van de steun en als in maart het zonnetje weer ging schijnen, werd hij weer aangenomen. Daar heb ik geleerd dat de kern van het bestaan voor zeer veel mensen bestond uit de vraag of ze werk hadden en of er stap voor stap sociale zekerheid kon worden opgebouwd. Mijn vader was lid van de partij, van de bond, van de VARA. Alles wat in de rode familie thuishoorde, zat als het ware in één pakket.

Bouwbond Het hele leven lijkt wel te bestaan uit een aaneenschakeling van toevalligheden. Zo kwam ik in 1961 als bestuursassistent in dienst bij de Bouwbond NVV. Mijn vader was lid van de Bouwbond, maar vanuit Bergambacht werd tegen het hoofdkantoor van de bond aangekeken alsof dat een andere planeet was hè, daar zat een hele sterrenwereld tussen. Mijn vader voelde zich daar wel deel van, maar de afstand naar Amsterdam of Den Haag was onmetelijk veel groter dan later. Ik herinner me dat ook ik tegen de bestuurders van de vakbond heel erg opkeek: het was een hele gebeurtenis als je bij de voorzitter van de Bouwbond mocht komen. De eerste keer was een kennismakingsgesprek: we hebben een nieuwe jongen. Is-ie niet te duur? Nee hij is niet te duur, want we kunnen de rekening van zijn internationale werkzaamheden voor tweederde aan de bonden in de rest van Europa kwijt.

Vier jaar later werd ik beleidsmedewerker. Dat viel in de tijd samen met het geleidelijk verlopende proces naar een minder strak geleide loonpolitiek. Daardoor begon het hele krachtenveld tussen vakbonden en werkgevers interessanter te worden. Nederland ontdekte dat het geen eiland was en zich niet langer als een eiland kon gedragen. Dat wil zeggen dat toen de ketenen van de centraal geleide loonpolitiek geleidelijk aan afgerukt werden. Misschien dat men nu terugkijkend denkt: waarom was dat nou allemaal zo interessant? Maar iets is interessant als het nieuw begint, en mijn werk werd er een stuk boeiender door.

Alleen, het was voor mij maar van korte duur. Ik was in 1967 net twee jaar economisch medewerker toen ik gevraagd werd bestuurder van de bond te worden. Later is dat wel vaker voorgekomen, maar toen was het nog volstrekt ongebruikelijk dat zo iemand bestuurder werd. Ja, ik was ambitieus. Niet zozeer vanwege de carrière, maar wel ambitieus om andere dingen aan te pakken, dingen

waar je wel naar zat te kijken maar niet aan mocht komen. Het is ook niet altijd leuk om alleen maar dingen aan te reiken. Niet dat ik er wakker van lag, zo van hoe kom ik nou zo gauw mogelijk op zo'n stoel, maar er was toch wel een zeker verlangen om verantwoordelijkheid te dragen. En daarbij kwam dat men behoefte had aan wat jongere mensen: nou, ik was extreem jong, ik was negenentwintig toen ik lid van het bondsbestuur werd.

Ik had natuurlijk nooit zelf in de bouw gewerkt. En ik herinner me wel dat sommige bestuurders zich lieten voorstaan op het feit dat ze heel lang geleden nog hadden geschilderd of getimmerd. Dat was duidelijk zo gedateerd dat het een prerogatief was waar je af en toe best je aarzelingen bij kon hebben. Ik bedoel, niets ten nadele van die werker-varingen, maar het is niet bepalend voor de vraag of je mensen kan aanvoelen en vertegenwoordigen. Maar je weet dat het van belang is om op cruciale momenten te kunnen zeggen: ik heb nog op een ladder of op de steiger gestaan. Toch herinner ik me dat er in de bondsraad spontane steun was voor het idee dat ik het werd. Ik had in de bond al veel gedaan, met name veel cursussen gegeven. En ja, blijkbaar was daar toch iets van vertrouwen ontstaan. En dat was een heel goede basis van acceptatie: we vertrouwen hem dat toe. Ja, ik denk er af en toe nog met nostalgie aan terug dat ik daar zo jong begon. Ik bedoel, je groeit natuurlijk qua leeftijd door alle situaties heen, maar ja, jarenlang kon ik me eigenlijk niet vertonen met zo'n jeugdig bekkie hè, ik had niet eens met m'n handen gewerkt en had nog twee linkerhanden bovendien.

De jeugdcultuur is grotendeels aan mij voorbijgegaan. Maar met enige vertraging drongen de 'jaren zestig' in de vakbeweging door en ik was wel mens van die tijd. Dat is niet een kwestie van om je heen kijken en zeggen: hoe

denken ze allemaal in deze tijd, dus ik denk ook zo, maar het gaat ook door je eigen lijf en maatschappelijke tegenstellingen kwamen helderder bloot te liggen. Tegen het eind van de jaren zestig kreeg ik met het fenomeen van de maatschappijkritische vakbeweging te maken en in het verlengde daarvan kreeg ik contacten met vertegenwoordigers van de studentenbeweging over de kijk op het leven en de strijd die moest worden geleverd. Ik herinner me dat een van de grote verschillen altijd weer was dat werknemers toch op een of andere manier binnen een bepaald kader moeten functioneren. Conflicten hebben in de vakbeweging tot doel om een oplossing te bereiken, een goede CAO bijvoorbeeld. Als student, of in het algemeen in de politiek, kan je natuurlijk lang op gespannen voet blijven leven met de gevestigde orde, maar als werknemer moet je uiteindelijk wel op je werk verschijnen. Nu was ik er wel voor om het terrein van de vakbeweging te verbreden en aandacht te besteden aan kwesties die ook echt met de maatschappelijke ordening en met machtsverhoudingen verbonden waren, met onrechtvaardigheden in de maatschappij en de manier waarop je daar veranderingen in wilde aanbrengen.

Daarmee komen we als vanzelf bij de breedte van het werkterrein van de vakbeweging en haar plaats in het maatschappelijk geheel. De smalst mogelijke definitie van vakbondswerk is brood en boter, arbeidsvoorwaarden. Dan kun je daar nog wel een paar belendende percelen aan toevoegen, maar dat is het ongeveer. In die opvatting heb je bijna geen vakcentrale nodig, wel enigszins natuurlijk voor algemene belangenbehartiging en voor het overleg in de Sociaal-Economische Raad en de Stichting van de Arbeid, maar de schil rondom de bonden die samen de vakcentrale vormen, is dan heel dunnetjes. Maar als bestuurslid kreeg ik meer te maken met de centrale en voelde ik wel voor een bredere opvatting van het werk.

De drie grote vakcentrales – naast het NVV ging het om het Christelijk Nationaal Vakverbond (CNV) en het Nederlands Katholiek Vakverbond (NKV) – werkten al jarenlang goed samen. Maar in 1967 werd besloten om na te gaan op welke wijze nog nauwer zou kunnen worden samengewerkt. Dit leidde tot hoogst ingewikkelde besprekingen, waaraan het CNV zich in januari 1974 onttrok en besloot zelfstandig verder te gaan als christelijke vakcentrale.

In het verdere overleg tussen het NKV onder leiding van Wim Spit en het NVV onder leiding van Wim Kok speelden drie problemen: de aard van de samenwerking (gaat het om een federatie of wordt het in de toekomst een fusie), de verhouding tussen het centrale niveau en de afzonderlijke bonden (hoe invloedrijk blijven de afzonderlijke bonden) en waar staat de vakbeweging voor (gaat het om zakelijke belangenbehartiging of moet er ook gestreefd worden naar al dan niet ingrijpende maatschappijhervorming). Deze drie vragen waren elk afzonderlijk al lastig genoeg, maar bij elkaar vrijwel onoplosbaar. Vooral de Industriebond NVV onder leiding van Arie Groenevelt, die een maatschappijhervormende vakbeweging voorstond en betrekkelijk geprononceerd kon optreden, riep allerlei bezwaren op – niet het minst bij de Industriebond NKV – waardoor tot op het laatste moment een mislukking dreigde.

Wim Kok wist in deze uiterst lastige fase zowel de verhouding tussen de bonden binnen het NVV dragelijk te houden, als samen met Wim Spit het federatieproces in leven te houden. Kok beschouwde het als een hoogtepunt in zijn vakbondscarrière dat ten slotte op 18 december 1975 besloten werd tot de vorming van de Federatie Nederlandse Vakbeweging, die op 1 januari 1976 begon met ruim een miljoen leden en op 1 januari 1982 uitmondde in een volledige fusie tussen NVV en NKV.

Mijn overgang van de bond naar het NVV vond plaats in 1969. Daar ontstond plotsklaps een vacature door de dood van Wim van Tilburg. Er was helemaal geen vacature geweest als hij was blijven leven, en ik sluit zeker niet uit dat men *by far* nog niet aan mij had gedacht als er een vacature in een andere portefeuille was ontstaan. Dus ook daar zit een flinke portie toeval in.

In het NVV kreeg ik te maken met de fusie met het NKV. Beide vakcentrales waren in de loop van de tijd steeds losser geraakt van hun wortels. Bij het NKV waren sommigen, huiselijk gezegd, van God los geraakt en was daarvoor Marx in de plaats gekomen. Wat ik nu zeg, gold zeker niet voor het hele NKV, want daar bestond tegelijkertijd ook nog steeds het heel traditionele, door en door katholieke. In het 'donkere Zuiden' werd ik als voorzitter van het NVV soms nog met argwaan bekeken, alsof ik verkeerde bedoelingen had. Die had ik natuurlijk helemaal niet, wij wilden gewoon samen sterk staan en meer voor de mensen betekenen. Het NVV was intussen allang geen sociaal-democratische beweging meer. De afstand ten opzichte van de Partij van de Arbeid werd groter, zoals te zien viel uit het geleidelijk aan verdwijnen van dubbelfuncties waarbij vakbondsbestuurders hun taak combineerden met het lidmaatschap van de Kamer. Dat hangt samen met de veranderde visie op de vakbeweging die aan het groeien was, volgens welke politieke partijen een wezenlijk andere functie in de samenleving hadden dan maatschappelijke organisaties. Zelfs een maatschappelijke organisatie met een brede taakopvatting moet niet op de stoel van de politiek willen gaan zitten.

Ondertussen nam de vakbeweging de politiek natuurlijk wel continu de maat, vanuit eigen opvattingen over wat er niet deugde in de samenleving en hoe men zou willen dat het anders ging. Vooral de Industriebond onderwierp met name de Partij van de Arbeid aan deze beoordeling,

door eigenlijk continu aan te geven dat het ook tijdens het kabinet-Den Uyl nog maar ging om een slappe compromissenpolitiek en dat het nog een slag socialistischer kon. En eh... dat leverde dus grote spanningen op binnen de vakcentrale, want Harry ter Heide, die in 1971 André Kloos was opgevolgd, wenste een volledig a-politiek beleid te voeren. Ter Heide was bijvoorbeeld heel boos op mij toen ik een keer op de televisie verscheen als een soort getuige voor Den Uyl, in een discussie met Witteveen, de minister van Financiën. Dat was een bescheiden rol, ik stak natuurlijk wel een beetje m'n nek uit, maar ik vond zelf niet dat het de grenzen overschreed waarbinnen ik functioneerde. Maar ik weet nog goed dat ik twee totaal verschillende reacties kreeg. Ter Heide – en hij niet alleen, maar ook anderen in de leiding van het NVV – vonden dat ik daarmee duidelijk over de schreef was gegaan. Dat was 's ochtends in de NVV-bestuursvergadering. En 's middags kwam ik in de Verbondsraad, waar de voorzitters van de aangesloten bonden bij elkaar komen. Daar kwamen ze allemaal breed lachend en schouderkloppend op me af, van nou dit was prima, nee dat is echt... Ik schrok zowel van de kritiek als van de complimenten en ik schrok ook van m'n eigen schrik. Maar ik schrok vooral van de interne tegenstellingen binnen het NVV die daaruit zo zonneklaar bleken.

Dit illustreert hoe strak Ter Heide in de leer was, kun je nagaan wat hij van het optreden van Arie Groenevelt van de Industriebond vond. Iedereen keek naar de televisie als Arie in *Achter het Nieuws* of zo optrad. Als je op een vergadering kwam, 's avonds, dan zeiden de mensen vaak: Eh... nee we moeten vroeg naar huis, want vanavond komt Groenevelt op de televisie. Daar bleef men voor thuis, daar ging men later voor naar bed. Zulke mensen hebben we niet meer; ik heb daar altijd een grote bewondering voor gehad. Het was geen man die bij voortduring de meest revolutio-

naire taal uitsloeg, maar vooral iemand die puur en simpel onder woorden kon brengen wat mensen bezighield. Hij kon ingewikkelde dingen simpel en helder zeggen zonder per se demagogisch te zijn.

Ik had bewondering voor de kwaliteiten van Groenevelt, ook voor zijn inzichten, maar ik voelde me niet aangesproken door zijn maatschappijkritiek, vooral niet door de manier waarop die zich vertaalde in politieke druk vanuit de vakbeweging. Dat vond ik soms geweldig irritant, zoals ik andere bonden in het NVV soms veel te gezapig vond. Ik vond dat je niet bij de traditionele vakbondstaken kon blijven, maar wel dat de manier waarop dat door de Industriebond werd verwoord, gewoon te ver ging... te radicaal was, te polemisch. Te makkelijk ook, omdat er wel stellingen werden ingenomen over politiek maar geen verantwoordelijkheid werd gedragen. Dus ja, er waren bonden die toch al een beetje gebeten waren op het haantjesgedrag van de Industriebond en de stemming in die bonden werd er bepaald niet welwillender op toen Harry ter Heide vertrok na een frontale botsing met Groenevelt.

De gang van zaken van die avond herinner ik me nog heel precies: Harry liep 27 oktober 1972 's avonds letterlijk de deur uit en liet ons in het hoofdkantoor in Amsterdam-Sloterdijk achter en is niet meer teruggekomen. Niet zomaar omdat hij het niet meer zag zitten, maar omdat er een conflict was ontstaan dat hij niet meer aankon. Het betekent dat er heel diepe, heel diepe sporen werden getrokken binnen het NVV. Iedereen zag natuurlijk dat de maatschappijkritische houding van de Industriebond geen stand kon houden en die heeft ook geen stand gehouden. In de loop der jaren is dat weer vervlakt. Ik ben trouwens nog heel goed met Arie, hij is net als ik wat bedaagder geworden, dus de afstand is ongeveer even groot gebleven.